

Ungdomar – problem eller potential?

Jonas Alwall & Mikael Stigendal

INLEDNING

Många ungdomar befinner sig på den nutida ojämlikhetens förlorarsida. Vi märker det på en rad olika sätt, såsom i statistik över t ex psykisk ohälsa, skuldsättning, boende, tillfälliga anställningar och ofullständiga betyg. Medierapporteringen och samhällsdebatten intresserar sig dock mest för de ungdomar som ingår i kriminella gäng, som köper och säljer droger, som kastar sten eller betar sig destruktivt på andra sätt. Vilka problemen är framstår som uppenbart.

Skildringar av problem i Malmö har under många år i hög grad utgjort ett narrativ med ungdomar i en destruktiv roll. Genom detta narrativ beskrivs ungdomar som antingen våldsförövare eller våldsoffer, men våldet förklaras sällan bortom dessa ungdomars eget aktörskap. Man ser våldshandlingar som något ungdomar utför eller utsätts för; man ser att det görs och vad det får för direkta konsekvenser. Men vad själva våldet beror på erbjuder detta narrativ inga förklaringar till.

I detta kapitel vill vi lyfta fram ett perspektiv vari ingår att se ungdomars destruktiva beteende som något som egentligen utgör symptom på en grundläggande ojämlikhet. Vi menar att det är nödvändigt att gå bakom de synliga, manifesta problem som ungdomar i det förhärskande narrativet ses som bärare av och i stället titta på de mer grundläggande problem i vår nutida samhällsstruktur som dessa ungdomars beteende har kommit att manifesteras. När vi här talar om *problem* så menar vi alltså något som finns på båda nivåerna. Självklart utgör exemplen på ungdomars våldsanvändning problem för det lokala samhället, men de är problem som har orsaker och dessa orsaker utgör i sin tur mer grundläggande problem. Dessa ”orsaksproblem” kan ha sitt ursprung på andra nivåer, på andra platser och i andra människors aktörskap än de ”symptomproblem” vi ser.

Det förhållningssätt vi här vill framhålla är alltså ett som söker sig bakom det synliga och manifesta och vill identifiera bakomliggande orsaker. Vidare, när vi i rubriken till detta kapitel sätter begreppet problem i motsats till *potential* – och kopplar dessa båda begrepp till ungdomar – så ska det, på motsvarande sätt, inte tolkas som att vi ser ungdomar som bärare av antingen enbart problem eller potentialer. De kan

självklart vara båda delarna, men inte heller det är vår poäng. Det vi vill belysa är två förhållningssätt som ofta inte framträder tydligt eller företräds uttalat, och som därför kan ge sken av att uttrycka eller förhålla sig till samma sak ("problem"), men som i grunden är kvalitativt olika. Vi kommer i det följande att tala om dessa båda förhållningssätt som det *problemorienterade* respektive det *potentialorienterade*. Förhållningssätt – snarare än bara perspektiv eller synsätt – utgör dessa eftersom de inte bara sitter i huvudet utan även i attityder och beteenden; de rymmer inställningar som är handlingsorienterade och som därför får praktiska konsekvenser.

DE TVÅ FÖRHÅLLNINGSSÄTTEN

I detta avsnitt presenteras de ovan nämnda förhållningssätten – det problemorienterade och det potentialorienterade – mer i detalj, och de länkas till aktuella samhällsprocesser. Vi vill här särskilt lyfta fram vad vi ser som slagkraften hos det potentialorienterade förhållningssättet, som ett sätt att tänka kring ungdomars situation men också som vägledande i ett sökande efter lösningar på samhällsproblem. För att kunna göra det behöver vi dock också skärskåda det problemorienterade förhållningssättet, med dess förhärskande diskurs om inkludering, och vilka konsekvenser det kan få när det omsätts i praktisk handling, verksamheter och satsningar. Det är därför där vi börjar.

Det problemorienterade förhållningssättet och inkluderingsagendan

Det problemorienterade förhållningssättet har alltså en grundläggande betydelse för det narrativ om ungdomars situation som vi idag möter i olika sammanhang men också, menar vi, i konkreta satsningar och åtgärder för att komma tillrätta med "ungdomsproblem". En mångfald exempel på detta förhållningssätt fann vi i det europeiska forskningsprojekt, Citispyce, som vi båda var engagerade i mellan åren 2013 och 2015 och där vi samarbetade med forskare och praktiker från tio städer runt om i Europa (Stigendal, 2018). Syftet med Citispyce var att skapa kunskap om den ojämlikhet som ungdomar drabbas av och hur den kan bekämpas. Åtskilliga av exemplen på verksamheter och insatser från dessa städer – syftande till att inkludera ungdomar – vittnade om ett förhållningssätt där det oftast handlade om att bekämpa problemens symptom snarare än deras orsaker. Problemen kunde ofta identifieras som att ungdomar befann sig i en position av utanförskap i relation till det etablerade samhället – dess arbetsmarknad, bostadsmarknad etc – och åtgärderna handlade om att på olika sätt *föra in* ungdomarna i detta samhälle. Just häri ligger, menar vi, det problematiska med detta förhållningssätt: ungdomarna ska föras in i det befintliga samhället utan att de orsaker bekämpas som har marginaliserat och exkluderat dem. Detta förhållningssätt har ibland kommit att få bära namnet *inkludering*.

Det problemorienterade förhållningssättet är inte bara märkbart i lokala diskussioner om problem i Malmö eller andra städer utan även på en nationell politisk nivå och ändå upp på europeisk nivå, i form av det som brukar refereras till som EU:s inkluderingsagenda. Här möter vi alltså just termen inkludering som representerande en tankefigur där ungdomar ska inordnas i de befintliga samhällsstrukturerna. Inkludering – eller *active inclusion* – har under mer än 10 år varit EU:s centrala begrepp i förhållningssättet till utanförskap och fattigdom. Principen om *active inclusion* ingår också i EU:s övergripande strategi Europa 2020.

Inkluderingsagendan ska förstås utifrån en förskjutning i förståelsen av vad inkludering (och därmed dess motsats, exkludering) innebär: från ett inneslutande i en samhällsgemenskap – ett ”socialt medborgarskap”, för att använda en term hämtad från den brittiske sociologen T.H. Marshall (1950) – till i första hand en inkludering i lönearbete, alltså i den existerande arbetsmarknaden. Förskjutningen och det den representerar är inte något obetydligt. Det handlar inte bara, som i Sverige, om beto-
nandet av ”arbetslinjen” (även om det också yttrar sig så). I själva verket kan förskjutningen beskrivas som att det ”inte längre [handlar] om samhällsgemenskapens skyldighet att skydda och upprätthålla medborgarnas universella rättigheter, utan omvänt om de enskilda medborgarnas, företagens och det civila samhällets moraliska plikt att bevara och skydda den sociala ordningen” (Schierup, 2015: 133). I en rapport från Eurofound (2015), *Social inclusion of young people*, kan det stora problemet utläsas, och det är att all vikt läggs vid att inkludera ungdomar i det existerande samhället utan att bekämpa de orsaker som har exkluderat dem. Detta stämmer överens med den ”neo-Durkheimian hegemony” (Levitas, 2005: 188) som kännetecknas av att ta den existerande ordningen för given. Ett sådant fokus på de exkluderade “presupposes that there is nothing inherently wrong with contemporary society as long as it is made more inclusive through government policies” (Fairclough, 2000: 65).

Termen inkludering har dock för många en positiv klang. Inkludering låter helt enkelt som något bra. Bekymret är dock att den positivt laddade termen inkludering alltså så ofta får sin betydelse genom att ingå i ett, med vår term, problemorienterat förhållningssätt som innebär att människor – inte minst ungdomar – ska inordnas i en befintlig ordning vilken i sig inte antas behöva förändras eller utmanas.

Projekten som dokumenterades i Citispyce var mer eller mindre präglade av inkluderingsagendan. Ett centralt kännetecken är fokuseringen på individer, “motivated to integrate into mainstream society but in need of support” som det står i en av rapporterna (citerad i Stigendal, 2018: 150). Vid sidan om dessa har vi dock de andra ungdomarna, de som inte är ”motiverade att integreras i det etablerade samhället”, liksom de som har fått hjälp att ta sig in på arbetsmarknaden bara för att upptäcka vad den gör med dem. För många inom den senare gruppen har erfarenheterna av arbetslivet kommit att handla om otrygghet, vanmakt, ekonomisk stress, förlust av kontroll över sin egen tid samt – i förlängningen – en förlust av både kreativitet och personlig identitet. Många ungdomar har erfarenheter av behovsanställningar och sk nollkontrakt, alltså anställningar som rymmer maximal flexibilitet för arbetsgivaren men för ungdomen innebär närmast maximal ofrihet, eftersom hen alltid måste

stå till förfogande och vara tillgänglig för de arbetstimmar som eventuellt dyker upp (Strandlund, Bernhard-Oettel & Låstad, 2018). Många av dessa ungdomar har själva, och mycket påtagligt, fått erfara att samhället orsakar ojämlikhet, men när deras inkludering i den befintliga arbetsmarknaden blir normen finns det inget utrymme för deras erfarenheter och den kritik av den bestående ordningen de rymmer.

Därtill har vi alla de ungdomar för vilka inkluderingsagendan inte ens lyckas med sitt mest grundläggande anspråk: att etablera dem på arbetsmarknaden. Ett centralt problem med inkluderingsagendan är nämligen att den bara kan omfatta en del av alla de ungdomar som står utanför, vilket i sin tur är en effekt av dess tendens att individualisera problemen. I stället för att se ojämlikheten som en angelägenhet för oss alla – en fråga om samhällets framtid – gör inkluderingsagendan den till en individuell angelägenhet. Ungdomsforskarna Andy Furlong och Fred Cartmel har beskrivit processen så här:

Individuals are forced to negotiate a set of risks which impinge on all aspects of their daily lives, yet the intensification of individualism means that crises are perceived as individual shortcomings rather than the outcome of processes which are largely outwith the control of individuals. "... Blind to the existence of powerful chains of interdependency, young people frequently attempt to resolve collective problems through individual action and hold themselves responsible for their inevitable failure. (Furlong & Cartmel, 2007: 144)

Vid sidan om individualiseringen av problemen utmärks inkluderingsagendan också av "lokalism", alltså en tendens att avgränsa satsningar till enskilda bostadsområden eller stadsdelar vars befolkning antas vara bärare av problemen (jfr Robotham, 2005: 17). Det handlar här alltså inte om att identifiera lokal initiativkraft eller lokal kunskap – vilket av flera skäl hade kunnat vara lovligt – utan om att "lokalisera" de enskilda individer som ses som problembärare och göra det område där de befinner sig till horisont för både de identifierade problemen och vad som ses som möjliga lösningar.

DET POTENTIALORIENTERADE FÖRHÅLLNINGSSÄTTET

Alternativet till det problemorienterade förhållningssättet kan kallas potentialorienterat (se t ex Stigendal, 2016; Stigendal & Novy, 2018). Som begrepp markerar det potentialorienterade förhållningssättet ett skifte i fokus från det som ser ut att vara – till exempel destruktiva ungdomar – till de generativa mekanismer eller potentialer som utgör bakomliggande orsaker (Danermark et al., 2018). Innan vi med en säkrare kunskap kan uttala oss om vad som händer måste vi ta reda på vad som skulle kunna hända. Det ligger i linje med Aristoteles distinktion mellan det potentiella och det aktuella samt den vetenskapsteoretiska inriktning som heter kritisk realism (Stigendal, 2016).

Till skillnad från det problemorienterade förhållningssättet avgränsar sig det potentialorienterade inte till det som synes vara. Detta kräver en annan kunskapssyn än den empiristiska, där man inriktar sig på att identifiera och sätta namn på regelbundna samband mellan observerbara fenomen och i sin kunskapsutveckling förlitar sig på statistiska korrelationer, vilka "remain the socially sanctioned way to arrive at 'evidence-based' research to inform public policy" (Bhaskar, Danermark & Price 2018: 76). Betydelsen av det som ser ut att vara kan alltså, menar vi utifrån ett potentialorienterat synsätt, inte tas för given. Det som synes vara bör istället betraktas som symptom. Det vi främst bör intressera oss för är de bakomliggande orsakerna.

En styrka hos det potentialorienterade förhållningssättet ligger också just i själva termen potential, vilken väcker en annan typ av associationer och en annan typ av kreativitet än att bara fokusera på problem. Även om "potential" i detta förhållningssätt syftar på både det negativa (orsaksproblemen, med den osäkerhet som alltid finns kring om och hur de kommer att förverkligas) och det positiva (den ännu oförverkligade handlingskraft som människor besitter, det handlingsutrymme att göra gott som de kan komma att ta i anspråk etc) så rymmer det potentialorienterade förhållningssättet alltid insikten om att en annan utveckling är möjlig. Bland alla problemorienterade projekt studerade i Citispyce fann vi faktiskt också exempel på ett mer potentialorienterat förhållningssätt (dock inte i en helt uttalad eller renodlad form). I *Brightful*, ett initiativ för ungdomar som utvecklats runt några skolor i Malmö, såg vi exempel på en verksamhet som gjorde det möjligt för ungdomar "to express their sense of meaning, understand their own potential and perceive themselves in a wider social context" (Alwall & Hellberg Lannerheim, 2018).

I våra mångåriga samarbeten med praktiker har termen potential också visat sig ha ett stort värde och tilltala både dem som i sitt arbete vill åstadkomma grundläggande förändringar och dem som genom denna term finner ett uttryck för en tro på människors, t ex ungdomars, inneboende kraft. Att tala om ett potentialorienterat förhållningssätt har därför visat sig ha en underlättande och stärkande roll i samarbetet med praktiker.

Utifrån ett potentialorienterat förhållningssätt kan båda förhållningssätten – det problemorienterade såväl som det potentialorienterade – förstås som potentialer. När vi analyserar dem är det just som potentialer, vilka dock, för att få en verkan, måste *aktualiseras*. Som potentialer måste förhållningssätten komma till användning (tillämpas), vilket sker i konkreta sammanhang av konkreta människor.

I den utsträckning det saknas kunskaper om förhållningssätten och skillnaderna dem emellan – och det saknas ofta, menar vi – kanske beståndsdelar från de två förhållningssätten blandas. Det kan skapa en försvårande osäkerhet. Men bara för att en viss satsning befinner sig byggd på ett problemorienterat förhållningssätt menar vi alltså inte att den kategoriskt kan avfärdas. Sådana satsningar måste inte leda till dåliga resultat, eftersom resultaten också beror på hur, var, när och av vem detta förhållningssätt aktualiseras. De problematiska utgångspunkterna kanske kan vändas till något positivt i det konkreta sammanhanget. Dessa utgångspunkter utgör dock begränsningar som kan stjälpa möjligheten till ett bra utfall, och även detta är en viktig insikt

att ta med sig i en analys. I avslutningen av detta kapitel kommer vi att illustrera hur ett potentialorienterat förhållningssätt inte bara har en teoretisk fördel – alltså inte bara är *bättre tänkt* – utan också, under rätt omständigheter, har bättre förutsättningar att minska ojämlikheten.

MALMÖKOMMISSIONEN

Till satsningar i Malmö som onekligen har skapat en betydande potential men vars genomslag fortfarande, nio år efter att den inleddes, ter sig ovisst hör Malmökommissionen. En av de viktigaste utgångspunkterna för Malmökommissionen var den WHO-kommission som leddes av Michael Marmot och resulterade i rapporten *Closing the gap in a generation* (WHO, 2008). I detta och även andra arbeten har Marmot propagerat för en fokusering på "causes of the causes" och med det menat "the fundamental global and national structures of social hierarchy and the socially determined conditions these create in which people grow, live, work, and age". (WHO, 2008: 42) Dessa tankar låg också till grund för Malmökommissionens slutrapport (Stigendal & Östergren, 2013: 78).

Vi vill här med "causes of the causes" mena det samma som potentiella orsaker, dvs de orsaker som, för att få en effekt, måste aktualiseras i ett visst konkret sammanhang då de modifieras till aktuella orsaker. En sådan tolkning är överensstämmande med ett potentialorienterat perspektiv. Det är även annat i Malmökommissionens slutrapport och tydligast blir det nog i idén om *kunskapsallianser*, alltså, som det formuleras i slutrapporten,

jämlika samarbeten mellan forskare och intressenter från till exempel förvaltning, föreningsliv och näringsliv, inriktade på att förena excellens och relevans. /.../ Ambitionen är att alla parter intressen ska tillgodoses. Det ska gälla en innovativ samhällsutveckling lika mycket som forskning och även utbildning. Deltagandet ska innebära ett ömsesidigt lärande och utveckling av ny kunskap. (ibid.: 121)

Enligt den kunskapssyn som idén om kunskapsallianser bygger på betraktas kunskap inte bara som något på förhand skapat utan skapandet och utvecklande av kunskap görs dessutom till del av lösningarna. Delaktigheten i en kunskapsallians ska grunda sig på ens erfarenheter och kunskaper, oavsett kombinationen av fakta-, förståelse-, färdighets- och förståelsekunskap, d.v.s. de fyra 'f' – kunskapsformer – som identifieras av bl.a. Läroplan för grundskolan 2011 och som vi menar utgör ett utmärkt sätt att fånga kunskapsbegreppets olika aspekter. Det potentialorienterade förhållningssättet har ett stöd i Malmökommissionens slutrapport men den teoretiska förståelsen av det har därefter utvecklats vidare (Stigendal, 2016; 2018; Stigendal & Novy, 2018).

PÅGÅENDE PROCESSER I MALMÖ

Det problemorienterade förhållningssättet uppfattas ofta ha en tydlighet som kan få satsningar och verksamheter präglade av det att framstå som lockande. Det angriper problem som människor kan känna igen – uppenbara (manifesta) problem, ovan även kallade symptomproblem – och de sätt på vilka det griper sig an problemen kräver inte av människor att de omprövar sin förståelse av hur samhället fungerar eller vad som utgör dess utmaningar. Mångåriga forskningserfarenheter, inte minst från Malmö, säger oss att det problemorienterade förhållningssättet är seglivat och har en benägenhet att återkomma och framträda i form av olika initiativ och satsningar. Man kan därför fråga sig var Malmö står idag, sex år efter det att Malmökommissionens slutrapport presenterades.

Efter Malmökommission – och delvis i dess ”skugga”, d v s med ofta återkommande referenser till kommissionen och med den som inspiration och i viss mån kunskapsbas – genomförs i dagens Malmö ett antal satsningar (ordet ”satsningar” syftar här inte på etablerade verksamheter utan på ett antal brett syftande och ofta anspråksfullt beskrivna processer, projekt eller samarbeten). I flera fall är dessa i ett tidigt skede eller har åtminstone ännu inte hunnit ge särskilt stora avtryck i den malmöitiska verkligheten. Ett antal sådana satsningar känner vi till och kan namnge, t ex:

- CTC (Communities that Care, beskrivet som ”ett styrsystem för ett långsiktigt och systematiskt socialt preventionsarbete” (Malmö stad, 2019), vilket sedan 2018 genomförs med Malmö stad som huvudman),
- M21 (Malmö för det 21a århundradet, ett partnerskap mellan Malmö stad och i första hand näringslivet men också med akademi och idéburen sektor med syfte att ”ta tillvara Malmös styrka och utveckla urbana innovationer, för att kunna möta framtidens samhälle och dess utmaningar” (Malmö stad, 2018)),
- Malmöandan (en överenskommelse mellan Malmö stad och idéburen sektor i Malmö syftande till ”att förenkla och förbättra samverkan för att stärka Malmöbornas förutsättningar till välbefinnande, hälsa och ett meningsfullt liv” (Malmöandan, 2018))och
- Forward Malmö (som beskriver sig som ”en rörelse med kommun, föreningar, näringslivet, akademin, civilsamhället och flera” (Forward Malmö, 2019) med syfte att förändra Malmö i en mer hållbar riktning).

Kan vi säga något om dessa satsningar i relation till de två förhållningssätt vi har identifierat? En svårighet är att förhållningssätten inte framträder uttalat. Det finns en vaghet i programförklaringar och formuleringar och det finns dessutom ofta ett glapp mellan retorik och praktisk verklighet. Ett litet exempel på det senare kan nämnas: I Malmöandans programförklaring talas det om att skapa en ”mer jämlik, öppen och demokratisk stad”, vilket kan uppfattas vara helt i linje med Malmökommissionen och ett potentialorienterat förhållningssätt, men när denna ambition bryts ner och till exempel kopplas till ungdomars villkor och problem så är det, på traditionellt

problemorienterat sätt, livsstilsfaktorer som fokuseras (fysisk rörelse och aktivitet). *Förändringsobjektet* – alltså det som ska förändras – är i detta fall ungdomars tendens till stillasittande. Med respekt för den fysiska aktivitetens betydelse för hälsan kan vi konstatera att detta inte tar sig an några bakomliggande problem. Problemet som identifieras är ungdomars märkbara inaktivitet. Lösningen är att aktivera ungdomarna. En fråga om ”varför?” behöver, utifrån detta instrumentella perspektiv, egentligen inte ställas.

Bland de nämnda exemplen på satsningar utgör CTC det tydligaste i fråga om förhållningssätt. Tydligast är det eftersom dess premisser är mest utförligt beskrivna. Satsningen beskrivs som en ”samverkansprocess” med medverkan av ”bland annat kommunala tjänstepersoner inom skola och socialtjänst, polis, civilsamhälle, boende och näringsliv” (Malmö stad, 2019). Satsningen har betydande anspråk; inom en femårsperiod siktar den mot att ”användas som arbetssätt i hela staden” och den bygger områdesteam bestående av företrädare för de olika samhällssektorerna, under ledning av tjänstepersoner från Malmö stad. På Malmö stads hemsida sägs CTC gå ”i linje med Malmökommissionens rekommendationer för en socialt hållbar stad” (*ibid.*). En närmare granskning av materialet från CTC-satsningen i Malmö får oss dock att dra slutsatsen att denna satsning inte representerar ett potentialorienterat förhållningssätt utan ett problemorienterat. Dess förändringsobjekt utgörs av ”problembeteenden”, värderingar och normer. Det större samhället och dess klassformationer – ja till och med kulturella mönster i en djupare mening – saknas i analysen. Den kunskapssyn som CTC företräder uppfattar vi som uttalat empiristisk i sin inriktning på regelbundna samband mellan observerbara fenomen (enligt satsningens eget material: ”bakomliggande faktorer som kartlagts i detalj och som har bevisad koppling till problembeteenden”) (Malmö stad, 2017). Trots att det även inom CTC talas om orsaker – och även om satsningen beskrivs som en *preventiv* verksamhet (alltså som en verksamhet syftande till att förebygga problem), vilket skulle kunna antyda att CTC har sitt fokus på problemens orsaker – menar vi att dess perspektiv på orsaker ter sig både snävt och instrumentellt. CTC menar med orsaker observerbara och utpekbara fenomen som har identifierats genom statistiska korrelationer. Orsakerna reduceras till ”riskfaktorer” (jfr. Roumeliotis, 2016: 42), vilket är något helt annat än de potentiella orsaker som ingår i samhällssystemen, vilka aktualiseras i ett konkret sammanhang och där modifieras till aktuella orsaker. De lösningar som föreslås av CTC väcker inte ens frågan om förekomsten av sådana samhälleliga orsaker.

CTC:s trumfkort är att programmet är ”evidensbaserat”, alltså att det i ett flertal vetenskapliga prövningar sägs ha visat sig vara effektivt för att motverka de identifierade problemen. Statusen som evidensbaserad metod blir dock, menar vi, en självklar styrka enbart om vi anammar en empiristisk kunskapssyn och en instrumentell syn på relationen problem och lösningar och därtill ger vetenskaplig kunskap företräde framför alla andra kunskapsformer: alltså, lite förenklat, om vi accepterar en problemorienterad utgångspunkt. Sociologen Filip Roumeliotis (2016: 41-42) uttrycker följande kritiska kommentarer om ett sådant synsätt, just med referens till CTC-programmet:

[The] aim of the program is to translate scientific knowledge into community practice, thus asserting the primacy of scientific knowledge over other modes of knowledge. Through various disciplinary techniques, the community is made into an object of knowledge. It is objectified, classified, and measured against a scientific norm of rationality. Through such techniques, the program is able to discern between legitimate and illegitimate political communities. It is only by becoming a community of experts, which includes the appropriation of the language of prevention science, that the community qualifies as a political subject.

Förutom i synen på vad som utgör problem och dessas orsaker kommer den empiristiska kunskapssyn som präglar CTC alltså också till uttryck i hur resultaten av insatserna bedöms. Ytterligare en kritisk punkt kan noteras när vi betraktar CTC, nämligen dess tendens att gå i den "lokalistiska" fälla som diskuterades ovan. Problemen finns, enligt ett sådant synsätt, där de unga "problembärarna" befinner sig – i dem själva och deras närmaste omgivning – och problemens lösningar söks därför utifrån ett uppfattat behov av att förändra just dessa ungdomar och denna närmaste omgivning.

GNISTAN – GÖR NÅT I STAN

Som har påpekats tidigare behöver de två förhållningssätt vi diskuterar – det problemorienterade och det potentialorienterade – inte alltid framträda som särskilt uttalade eller genomtänkta, och de behöver heller inte alltid vara formulerade i ord. De existerar ofta inte fullt ut i den form av kunskap som vi ovan har refererat till som *förståelsekunskap*. Ändå kan de genomsyra en verksamhet, då på mer intuitiva grunder och betingad av den form av kunskap som kallas *förtrogenhetskunskap*.

En verksamhet som vi menar i stor utsträckning genomsyras av ett potentialorienterat förhållningssätt är den som heter Gnistan (en förkortning av "Gör nåt i stan"). Vi ska därför använda oss av Gnistan för att visa vad skillnaderna mellan de två förhållningssätten kan innebära och hur ett potentialorienterat förhållningssätt kan komma till uttryck. Avslutningsvis vill vi dra slutsatser om vad en mer genomtänkt användning och en mer uttalad förståelse av ett potentialorienterat förhållningssätt skulle kunna innebära för Gnistan.

Historik: Från ideellt via förening till kommun och tillbaka till förening

Gnistan är en verksamhet för barn som ligger i området Augustenborg i Malmö, nere i en stor källarlokal i ett hus som ägs av det kommunala fastighetsbolaget MKB. Sedan den 1 november 2017 drivs Gnistan av en ideell förening. Barn och ungdomar i

åldrarna 6-14 år erbjuds en fritidsverksamhet samtidigt som föräldrarna därmed får möjligheter att söka arbete, praktisera eller studera. Gnistan har en utomhuspedagogisk profil och vill lära barnen att ta ansvar för sin närmiljö. Som en del i detta driver Gnistan också ett kaninhotell. Genom den dagliga skötseln av kaninerna lär sig barnen att ta ansvar och samarbeta.

Gnistan startades 1997 av Safija Imsirovic och 22 år senare är det fortfarande hon som leder verksamheten. Hon har under årens lopp tagit emot de prestigefyllda certifieringarna Grön flagg och Fairtrade samt en rad andra priser, hyllningar och erkännanden för verksamheten. Dessutom har hon haft besök av kronprinsessparet Victoria och Daniel. Allra stoltast blev hon 2002 då hon belönades med Malmö stads miljöpris ”för berömvärda insatser som initiativtagare till öppen fritidsverksamhet och grannsamverkan för en bättre boendemiljö i Augustenborgsområdet”. Safija startade Gnistan då hon utifrån samtal med boende i området såg ett behov av aktiviteter för barn och ungdomar till arbetslösa föräldrar. På grund av föräldrarnas arbetslöshet fick inte barnen tillgång till fritidsverksamhet. Därmed blev det samtidigt svårare för föräldrarna att söka jobb och studera. Gnistan startades som svar på detta behov (Imsirovic, 2017).

Under de första två åren bedrevs verksamheten ideellt men med stöd av MKB som bidrog med en lokal. 1999 fick Gnistan projektpengar som fritidsverksamhet i Unga Örnars regi. Några år senare, 2003, införlivades Gnistan i Malmö stad när Fosie stadsdelsförvaltning övertog ansvaret för drift och ekonomi. Därefter kom Gnistan att ha flera olika organisatoriska tillhörigheter. Det började inom individ- och familjeomsorgen men övergick 2011 till Fosies barn och ungdomsverksamhet med koppling till Augustenborgsskolan. Efter bildandet av stadsområdesnämnder och grundskolnämnder 2013 bröts kopplingen till Augustenborgsskolan och Gnistan kom att ingå i den nybildade stadsområdesnämnden Söders avdelning för områdesutveckling. Inför avskaffandet av stadsområdena och återinförandet av facknämnder blev det oklart var Gnistan skulle höra hemma. Det gjordes en utredning 2015 och den kom fram till att Gnistan kanske borde avvecklas i kommunal regi. Det uppstod en oklarhet om vad som skulle göras och som en följd av besparingskrav tog stadsområdesnämnd Söder beslut 2015 om att halvera budgeten för Gnistan. Ytterligare nedskärningar gjordes året därpå och i oktober 2016 begränsades öppethållandet till dagtid. I en tidningsartikel protesterade Safija och hon menade att kvällsöppet var nödvändigt: ”Det var syftet från början att det ska vara öppet på kvällstid. Idén var att föräldrarna skulle ha möjlighet att studera eller jobba.” (SDS, 2 oktober 2016).

Inte bara Safija protesterade mot de stora nedskärningarna. Fyra tidigare Gnistan-barn skrev en debattartikel i *Sydsvenskan* (SDS, 9 oktober 2016). De berättade om hur de hade träffats som barn på Gnistan i slutet av 1990-talet. ”För oss var Gnistan en plats där vi blev sedda och inkluderade, en plats där vi fick träffa vuxna och barn från livets alla hörn; nyanlända, nyutbildade, trasiga, till synes hela. Där blev vi motiverade och utmanade.” De beskrev Gnistan som ”ett interaktivt mikrokosmos” med över hundra inskrivna barn från nio olika nationaliteter. Alla sammanlänkas de på Gnistan ”som en given plats i Augustenborgs sociala nätverk. Det är ett ställe utan dess like i

Sverige.” De förklarade hur Gnistan hade hamnat mellan stolarna i den kommunala byråkratin och hur ”nedskärningarna bidrar till en reproducerande cirkel av exkludering från samhället med risk för utanförskap och att barnen på olika sätt hamnar i riskzonen för kriminalitet och gängbildning”.

Nedskärningarna av Gnistan och hotet mot verksamheten väckte ett stort engagemang. Det ledde till att Föreningen Gnistan bildades den 7 september 2017. Några månader senare hade föreningen skrivit avtal med kommunen om att överta verksamheten, vilket formellt sett skedde den 1 november 2017. Avtalet innebär att kommunen betalar ett årligt bidrag till föreningen och utan det skulle verksamheten inte kunna fortsätta.

Men hur kunde kommunen vara nära att lägga ned en så framgångsrik, omtyckt och prisad verksamhet? Vår tolkning är att Gnistan var mycket nära att bli ett offer för det problemorienterade förhållningssättet. Några av de exempel vi tidigare har tagit upp – och i synnerhet satsningen på CTC – kan tyda på att detta förhållningssätt verkar få en ny spridning i de kommunala förvaltningarna, vilket i sig alltså inte är något nytt men blir anmärkningsvärt i relation till den nyligen genomförda Malmökommissionen och dess rekommendationer.

Problem och förändringsobjekt

Vad går man då miste om när verksamheter som Gnistan behandlas utifrån ett problemorienterat förhållningssätt? Svaret måste nog bli: alltihop! Utifrån ett problemorienterat förhållningssätt skulle Gnistan inte ens ha varit intressant att starta. Det är ju nämligen inte några uppenbara problem, såsom våld, kriminalitet eller otrygghet i området, som har motiverat satsningen på denna verksamhet. Det är överhuvud taget inget observerbart fenomen, inget som tränger sig på och skapar rubriker i massmedia. Det som låg till grund för startandet av Gnistan var snarare ett behov, närmare bestämt föräldrars behov av tid till att söka jobb och vidareutbilda sig. Det kan dock säkert bli ett problem för enskilda föräldrar om detta behov inte tillgodoses. För myndigheterna kan det bli ett problem om dessa människor inte förvärvsarbetar och därmed kanske inte betalar skatt utan lever på bidrag. Då kanske man rentav får för sig att dessa människor utgör problemet och en sådan slutsats skulle mycket väl kunna motiveras utifrån ett problemorienterat förhållningssätt.

Men det förhållningssättet har man inte haft på Gnistan. De personer som Gnistan vänder sig till betraktas inte som aktiva företrädare av problem. De ses istället som drabbade av ett problem vilket de inte i någon mening kan sägas bära skulden till. Men de betraktas inte heller som passiva företrädare av ett problem i den meningen att de saknar något som Gnistan ska hjälpa dem att skaffa sig. De ses t ex inte som kraftlösa eller okunniga. Snarare får Gnistan dem att framstå som företrädare av potentialer, vilka de utan Gnistan förhindras från att aktualisera. De skulle säkert kunna jobba och försörja sig. De har säkert många erfarenheter och kunskaper men de förhindras från att använda dessa på arbetsmarknaden. Med den betydelse som förvärvsarbetet

har i samhället kan de därmed inte heller fullt ut utöva sitt samhällsmedborgarskap. Orsaken till detta – det som förhindrar dem – är det problem som Gnistan bidrar till att lösa. För att förstå det krävs det kunskap om hur samhället fungerar. Det krävs att man förstår sambandet mellan att arbetslösa inte får ha sina barn på fritids och deras fortsatta arbetslöshet.

Gnistan kan därmed också sägas ha ett annat förändringsobjekt än vad man skulle ha utifrån ett problemorienterat förhållningssätt. Det är inte enskilda individer som ska förändras eller individens närmaste sammanhang med familj osv. Gnistans förändringsobjekt kan istället sägas vara samhällssystemen, närmare bestämt skola och arbetsmarknad. Det är visserligen inget av dessa systems funktionssätt som förändras men däremot den strukturella kopplingen dem emellan genom att Gnistan kompletterar dem. Gnistan kan sägas placera in sig mellan dessa system. Utan Gnistan existerar det en selektivitet i denna strukturella koppling som innebär att arbetslösa föräldrar missgynnas. Eftersom dessa föräldrar också på Augustenborg vanligtvis har varit invandrare har de också svårt att få gehör för detta behov. Men allt detta blir helt omöjligt att förstå utifrån ett problemorienterat perspektiv. Problemet visar sig inte genom några självklara regelbundna samband mellan observerbara fenomen. Det krävs en förståelse av det Michael Marmot kallar ”causes of the causes”, vilket vi här har tolkat som de i samhällssystemen inneboende potentiella orsakerna.

Utifrån det förhållningssätt som Gnistan ger uttryck för betraktas orsakerna istället som *samhälleliga*. Det är en grundläggande skillnad jämfört med en satsning som drivs av ett problemorienterat förhållningssätt såsom, menar vi, CTC. Att föräldrarna inte får de möjligheter som behövs för att de ska kunna söka jobb, vidareutbilda sig och ta plats i samhället som medborgare beror på samhällssystemens sätt att fungera. Effekterna av dessa orsaker är de symptom som Gnistan vill bidra till att lösa.

Gnistans potentialer

När Gnistan griper sig an symptomproblemen så innehåller lösningen en barnverksamhet med hög kvalitet. I Gnistans vision har det formulerats som ”ett lyssnande och demokratiskt socialt sammanhang”. Man kan fråga sig var det i dagens samhälle finns sådana sammanhang. Är det inte ett problem att de saknas? I så fall bidrar Gnistan till att lösa även detta problem. Enligt Gnistans visionsdokument möjliggör Gnistan ”ett allsidigt, relationellt och bildande lärande”. Dessa två hörnpelare i visionen innebär att Gnistan fullgör en uppgift som enligt Läroplanen borde åligga skolan men som skolan av olika skäl ofta har svårt att lyckas med (inte av bristande vilja men på grund av hög arbetsbelastning för lärarna, ett betygssystem som inte tycks stödja denna typ av lärande samt att resurser saknas för att hantera sådana sociala problem som inte primärt är skolans uppdrag men som ohjälpligt tar sig in i dess vardag). Det är dock inte för att möjliggöra ett sådant lärande som Gnistan har skapats. Det uttalade syftet med Gnistan har inte varit att utgöra en modell för hur skolan borde fungera. Ändå menar vi att Gnistan lyckas med detta. När väl det har sagts måste genast en viktig

skillnad i förutsättningarna nämnas. På Gnistan sätts det inga betyg. Detta visar sig i själva verket vara till stor fördel för möjligheterna att utveckla verksamheten på ett sätt som faktiskt stämmer överens med den kunskapssyn som Läroplan för grundskolan förespråkar.

Man skulle kunna säga att Gnistan löser tre problem till priset av ett. En sådan förenklad beskrivning fångar in själva Gnistan-konceptet, dvs den potential som Gnistan utgör. Gnistan-konceptet utgör en potential för att kunna lösa symptomproblemet med föräldrars svårigheter att söka jobb, samtidigt som det möjliggör en fördjupad kunskap om föräldrar och barns erfarenheter och vardagsvillkor. Konzeptet skulle kunna vidareutvecklas genom att sjösättas i även andra stadsdelar.

Man kan emellertid också fråga sig om Gnistan på Augustenborg verkligen aktualiserar sin fulla potential. Vi skulle vilja peka på en aspekt som *inte* aktualiseras, nämligen följande. Det problem som Gnistan bidrar till att lösa är föräldrarnas svårigheter med att söka jobb och vidareutbilda sig, vilket i sig kan ses som ett symptomproblem. Det förorsakas av samhällssystemens sätt att fungera; mer specifikt den strukturella kopplingen dem emellan. Detta förhindrar för föräldrarna att söka jobb och utbilda sig. Här ligger alltså en orsak till symptomproblemet. Så länge den består kommer det att drabba dessa föräldrar. Men skulle inte Gnistan kunna bidra till att lösa även detta orsaksproblem? Det är den stora fråga som väcks och vi menar att det faktiskt finns skäl att svara ja på den. Här finns den del av Gnistan-konceptets potential som ännu inte har aktualiserats.

Vad skulle då en aktualisering av denna potential innebära och hur skulle det gå till? Jo, det skulle kunna ske genom att den erfarenhet som Gnistan har blivit en samlingsplats för bearbetades till kunskap och spreds vidare. Vad vi menar är att det på Gnistan ges uttryck för många erfarenheter av det symptomproblem som dagens Gnistan bidrar till att lösa. Symptomproblemen handlar om hur föräldrar och barn har det på Augustenborg. De flyttar in och de flyttar ut. De flyttar runt. Det är trångbott. På Gnistan får man höra mycket om detta. Dessa erfarenheter skulle kunna tas till vara och bearbetas till kunskap genom kunskapsallianser, dvs den form för skapandet och utvecklandet av kunskap som Malmökommissionen framhöll i sin andra övergripande rekommendation. I en sådan kunskapsallians skulle då företrädare för dessa erfarenheter och olika kunskaper delta, även forskare. Syftet skulle vara att skapa kunskaper om både symptom och orsaker. Kunskaperna om symptomen skulle handla om hur befolkningen faktiskt har det. Kunskaperna om orsakerna skulle svara på frågor om vad det är i samhällets system, organisationsformer, rutiner, regler, förhållningssätt, tankesätt och kulturer som gör att människor måste ha det så här. Denna kunskap skulle sen kunna användas för att förändra systemen.

REFERENSER

- Alwall, J. & Hellberg Lannerheim, P. (2018). Brightful in Malmö: Finding one's own way. I: T. Sirovátka & H. Spies (Eds.). *Effective Interventions for Unemployed Young People in Europe. Social Innovation or Paradigm Shift?* London/New York: Routledge.
- Fairclough, N. (2000). *New Labour, New Language?* London: Routledge.
- Forward Malmö. (2019.) Om Forward Malmö. https://www.facebook.com/pg/Forward-Malmo-1007641592739530/about/?ref=page_internal (Hämtad 2019-09-09)
- Furlong, A. & Cartmel, F. (2007). *Young people and social change: new perspectives*. 2. ed. Buckingham: Open University Press.
- Imsirovic, S. (2017). Gnistans ekologi – en fallstudie i samspelet mellan individ och miljö. Masteruppsats i pedagogik, Malmö högskola.
- Levitas, R. (2005). *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*. Basingstoke: Macmillan.
- Malmö stad. (2017). CTC – Sex delar som bildar en unik helhet. <https://malmo.se/download/18.a13b8a215b9c0c8d41a8821/1493715264713/ctc-folder-17-03-14.pdf> (Publicerad 2017-03-14, hämtad 2019-09-09).
- Malmö stad. (2018.) Malmö stad och näringslivet inleder samarbete för utveckling av framtida urbana innovationer. <http://www.mynewsdesk.com/se/malmo/pressreleases/malmo-stad-och-naeringslivet-inleder-samarbete-foer-utveckling-av-framtida-urbana-innovationer-2402629> (Publicerad 2018-02-02, hämtad 2019-09-09).
- Malmö stad. (2019). CTC – Communities That Care. <https://malmo.se/ctc> (Hämtad 2019-09-09).
- Malmöandan. (2019). Malmöandan – i samverkan för demokrati, delaktighet och jämlikhet. <http://www.malmoandan.se/> (Hämtad 2019-09-09).
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and Social Class*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robotham, D. (2005). *Culture, Society and Economy: Bringing Production Back In*. London: SAGE.
- Roumeliotis, F. (2016). *Ideological Closure: Drug Prevention in a Post-political Society*. Stockholm studies in sociology 63. Stockholm: Stockholm University.
- Schierup, C-U. (2015). Migration, medborgarskap och social exkludering – ett europeiskt dilemma. I: M. Darvishpour & C. Westin (red.). *Migration och etnicitet: Perspektiv på ett mångkulturellt Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- SDS, 2 oktober 2016. Kommunen halverar hyllad barnverksamhet.
- SDS, 9 oktober 2016. Vår mötesplats Gnistan behövs i ett område med langare och utsatthet.

- Stigendal, M. (2016). *Samhällsgränser. Ojämlighetens orsaker och framtidsmöjligheterna i en storstad som Malmö*. Stockholm: Liber.
- Stigendal, M. (2018). *Combatting the Causes of Inequality Affecting Young People Across Europe*. Croydon: Routledge.
- Stigendal, M. & Novy, A. (2018). Founding transdisciplinary knowledge production in critical realism: implications and benefits. *Journal of Critical Realism* 17:3, 203-220.
- Stigendal, M. & Östergren, P-O (2013). *Malmö's väg mot en hållbar framtid: hälsa, välfärd och rättvisa*. Malmö: Malmö stad.
- Strandlund, E., Bernhard-Oettel, C. & Låstad, L. (2018). Otrygghet – oro – ohälsa? En studie bland handelsanställda. *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 24:1-2.
- WHO (World Health Organization) (2008). *Closing the gap in a generation: health equity through action on the social determinants of health*. Final report of the Commission on Social Determinants of Health. Geneva: World Health Organization.